

СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ АСПЕКТИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ В БЕСАРАБИЯ

Олга Новак

Резюме. Целта на настоящето изследване е да се очертаят няколко основни характеристики на съвременната езикова ситуация в един полиетнически, съответно многоезичен и мултикултурен регион в Южна Украйна – Буджак, където са запазени, функционират и продължават да се развиват българските преселнически говори. Проучванията на съвременното състояние на езика на българското малцинство в Бесарабия в социолингвистичен аспект биха могли да покажат до каква степен неговата национална идентичност си остава непокътната, както и биха могли да спомогнат за формиране на езиковата политика от страна на България и Украйна спрямо бесарабските българи. Събраният на терен материал ни позволява да заключим, че днес почти не се наблюдава системно влияние на украинския и българския книжовен език върху българските бесарабски диалекти. За официалната устна и писмена комуникация се използва изключително украинският език, обаче в неформално писмено общуване и във функцията на *lingua franca* преобладава само руският език като писмена форма, който свободно владеят жителите на региона.

Ключови думи: български диалект, езикова ситуация, социолингвистика, Бесарабия

1. Увод

Целта на настоящето изследване е да се очертаят няколко основни характеристики на съвременната езикова ситуация в един полиетнически, съответно многоезичен и мултикултурен регион в Южна Украйна – Буджак, където са запазени, функционират и продължават да се развиват българските преселнически говори. Културно-езиковата многоликост на региона винаги е предизвиквала активен изследователски интерес у редица учени, които разгръщат проучванията си от гледна точка на различни научни парадигми: етнолингвистика, диалектология, ономастика, социоономастика, етнография, етнология, културна антропология и др. За разлика от другите дисциплини обаче, социолингвистичният аспект още не е достатъчно разработен и се намира на един относително начален етап. Актуалността и важността на по-нататъшните научни търсения в социолингвистична посока е свързана с необходимостта да се определят основните диференциални характеристики и компоненти на езиковата ситуация в региона, да се идентифицира функционалното натоварване на идиомите във всекидневната битова и официална комуникация, да се анализира влиянието на стандартизираните езици върху диалектните системи, да се набележат стратегиите на комуниктивна акомодация, да се опишат езиковите нагласи на носителите на българските диалекти. Проучванията на съвременното състояние на езика на българското малцинство в Бесарабия в социолингвистичен аспект биха могли да покажат до каква степен неговата национална идентичност си остава непокътната, както и биха могли да спомогнат за формиране на езиковата политика от страната на България и Украйна спрямо бесарабските българи.

Конфигурацията на културните особености на бесарабските българи не е статична; като значими, емблематични за общността, се актуализират различни културни черти. Тази променлива конфигурация със сигурност оказва влияние и върху бесарабските диалекти. Българската идентичност в Бесарабия представлява част от една бесарабска идентичност на локално, регионално и национално ниво. Етнолозите отбелязват, че раждането на първото поколение българи в Бесарабия, тяхното самоосъзнаване в процеса на социализацията, ражда нова социална група – бесарабските българи (Коч / Koch 2017).

Многоезичието в Бесарабия, което естествено води до активна междуезикова и междудиалектна интерференция, отдавна привлича вниманието на лингвистите. Като отличителни черти на този полиетнически регион се смятат безконфликтността, високата толерантност на мултиетническото население към функциониращите тук езици (родствени и неродствени) и техните диалекти, както и към фактите на интерференция в тях. Оттук идва и постоянният интерес към езиковата и етническата палитра на региона, стремежът към установяване на посоката на езиковите промени в речта на носителите на различни идиоми в региона.

2. Буджак като полиетнически регион

В Южна Бесарабия в региона Буджак, заемащ територията между реките Днестър и Дунав в Украйна и Молдова, около два века живеят представители на различни етнически групи – българи, румънци, молдовци, гагаузи, албанци, руснаци (липовани), роми и др. През 16 – 18 в. тези земи са обитавани от ногайските татари, а от края на 18 в. тук се заселват колонисти. През 1809 г. в Южна Бесарабия започва интензивно заселване на молдовско, българско, сръбско, гръцко, украинско и руско население. През периода от 1814 до 1817 г. в Буджак се настаняват и немци. Етническата ситуация се променя до известна степен във връзка с преселването и миграцията на българи през периода от 1828 до 1835 г. Заедно с тях се преселват и представители на други етнически общности: сърби, гърци, роми и др., но техният брой е незначителен и те постепенно се асимилират в българска среда.

Тази територия многократно е влизала в състава на различни държави, което означава, че всеки път населението ѝ е трябвало да се адаптира към промените в езиковата политика на поредната господстваща власт. Няколко пъти през различни исторически периоди тези земи са били под управлението на Османската империя, а от 1812 г. съгласно Букурещкото споразумение стават част от Руската империя, по-късно през 1918 – 1940 г. влизат в състава на Кралство Румъния. През 1940 г. според пакта Молотов-Рибентроп територията се присъединява към СССР, от 19 юли 1941 г. до 25 август 1944 г. Измаилска област е част от Бесарабска губерния на Румънското кралство, а след 1944 г. се връща на СССР (Украинска ССР и Молдовска ССР). От 24 август 1991 г. по-голямата част от Буджак е в състава на Украйна.

Днес това е един от най-колеритните многоезични региони на страната. Според резултатите от Всеукраинското преброяване на населението от 2001 г. в украинската част на Бесарабия живеят 40,2% украинци, 20,9% от българи, 20,3% руски староверци, 12,6% молдовци, 4,1% гагаузи и 1,9% други.

3. Езиковата ситуация в региона

Макар че от средата на XX век се появяват многобройни изследвания, изучаващи феномена на многоезичието в региона и неговото диалектно разнообразие, както и разработки, осмислящи състоянието и функционирането на южнобесарабските диалекти (украински, руски, български, румънски, албански и др.), цялостен анализ на езиковата ситуация във въпросния ареал със специфика на съвременната интерференция не е направен. Днес употребяваните се езици от дескриптивно и лингвогеографско гледище са проучени неравномерно. Дескриптивните изследвания фокусират вниманието си върху структурата на отделните диалектни системи и описват техните определени структурни равнища, като анализът се прави предимно в съпоставка с книжовния език. Развитието на региолекта обаче почти не се разглежда.

Комбинациите от езици, които съставят езиковия репертоар на многоезичния жител на Буджак, са различни: български / руски; български / руски / украински; български / румънски / руски; български / гагаузки / руски; албански / гагаузки / руски; албански / гагаузки / български / руски; гагаузки / руски / украински и др.

Подобно на много други фундаментални научни понятия, понятието “езикова ситуация” няма строга дефиниция. Най-често то се разкрива чрез спецификацията на конкретните изследователски задачи.

При определяне на обема на понятието „езикова ситуация” се има предвид съвкупността от езиците и диалектите в дадено държавно обединение, в даден район или регион (Виденов / Videnov 2000). В американската социолингвистична традиция същият термин означава съвкупност от данните за езиците, които се употребяват в конкретна държава или в конкретен географски ареал, за вида и характера на диалектите, за броя на носителите на всяка формация и отношението към функциониращите формации в различните езикови общности (Виденов / Videnov 2000).

Според Леонид Николски, езиковата ситуация е съвкупност от функционално взаимосвързани подсистеми на дадения език и/или системи от два или повече езика, обслужващи обществото, на конкретния етап от историческия му развой. Л. Б. Николски предлага и обща типология на езиковите ситуации, изградена върху две основни положения: функционална натовареност и социален статус на комуникантите (Никольский / Nikolskij 1976: 115).

Акад. Михаил Виденов подчертава, че езиковата ситуация не е статично явление, динамиката на нейното развитие, както в самите формации, така и между тях, се определя от различието помежду им и от борбата им за по-престижна позиция в обществото (Виденов / Videnov 2000).

В украинската социолингвистика въпросът за разпространението на държавния език и повишаването на престижа и авторитета му в цялата страна е един от най-важните и актуалните, а проблемите на украинско-руския билингвизъм са приоритетни за украинската наука. Обаче изследването на езиковата ситуация в полиетническите региони, където същевременно се използват различни идиоми, успоредно съществуват и взаимодействат диалекти на различни езици, където населението, за да реализира успешно общуването в рамките на различни езикови регистри и ситуации, превключва кодовете между няколко езика (най-малко два или три-четири, а понякога и повече) се извършва доста фрагментарно.

В българското езиковедие е натрупан голям корпус от теоретични и приложни трудове по социолингвистиката. В „Малка енциклопедия на социолингвистиката“ (Пачев / Pachev 1993) тази област на лингвистично знание е представена като самостоятелна научна дисциплина. Различни въпроси от социолингвистичното направление се разглеждат в работите на М. Виденов (Виденов / Videnov 2000), Т. Бояджиев (Бояджиев / Boyadzhiev 2008), А. Пачев (Пачев / Pachev 1993), К. Алексова (Алексова / Aleksova 2023) и др. Отделно ще отбележим публикациите в поредицата „Проблеми на социолингвистиката“, издавана от Международното социолингвистическо дружество в София. За нас особено важни и изключително информативни са научните постижения на д.ф.н. Красимира Алексова, които представят методиките за изследване на езиковите нагласи (Алексова / Aleksova 2013), както и на социалната престижност на различните идиоми, основните стратегии към комуникативна акомодация и други актуални проблеми в рамките на перцептуалната лингвистика и социалната психология на езика (Алексова / Aleksova 2023). При опита си да проучим основните характеристики на езиковата ситуация в Буджак и особеностите на речевото поведение на българите, живеещи в този многоезичен регион, ние се облягаме на теоретичните положения, разработени от К. Алексова.

При анализа на речевото поведение на носителите на българските диалекти в Буджак ние оперираме с данни, получени чрез непряко анкетиране, допитване (интервю), мониторинг на комуникацията в официални и неофициални групи в социалните мрежи Viber и Facebook. Настоящото изследване е извършено въз основа на емпирични данни, събрани чрез метода на включеното наблюдение на терен. Изводите биха могли да бъдат верифицирани, задълбочени и детайлизирани чрез други допитвания, интервюта и анкети, които, надяваме се, ще се проведат по-нататък.

Един от съществените въпроси за съвременната езикова ситуация в Украйна е този за езика на образованието. В Съветския съюз от втората половина на ХХ век руският език придобива особена официална функция: той става език на международното общуване. Функционално неговият статус съответства на термина „втори език“, който се използва в съвременната социолингвистика. С този термин „език на международно общуване“ („язык межнационального общения“) национално-руското двуезичие, характерно за езиковата ситуация в СССР, беше окончателно легитимирано; всъщност, става дума за асиметричното двуезичие. Такъв тип билингвизъм се формира и сред бесарабските българи. И днес в Буджак руският език продължава да се използва като *lingua franca* – общ език на общуване между българи, гагаузи, молдовци, украинци, липовани, албанци. След обявяване на независимостта на Украйна, украинският език придобива статус и функции на държавен език. Според закона „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ украинският език е задължителен в държавните институции, в образователната сфера и общественния живот. Цялата официална комуникация (писмена и устна) в бесарабските български села се извършва предимно на украински, обаче в неофициалното общуване този език засега още не се е превърнал в основен.

Установихме, че влиянието на украинския книжовен език върху българските диалекти е минимално. Можем само да констатираме употреба на някои неадаптирани заемки, прецедентни названия, идиоматични изрази и канцеларизми. Най-новите украински заемки са лексеми и изрази от официалния стил, регистрирани главно в речта на учителите и държавните служители. Значителната част от украинизмите (украинските диалектизми), записани от руски диалектолози в старообрядните руски говори в Бесарабия (Баранник / Varannik 2014), не са възприети в българските диалекти.

Като канцеларизми фиксираме следващите езикови единици: *заява* ‘изявление’, *рішення* ‘решение’ (само за документ), *витяг з протоколу* ‘извлечение от протокол’, *незалежне тестування*

‘независимо тестване’, *голова ради* ‘ръководител на Съвета’, *пільги* ‘ползи’ и др. Най-новите заемки, разбира се, са свързани с войната: *укрит* ‘а’ ‘укрепление’, *сховище* ‘складово помещение’. Тези думи се използват в речта паралелно с българската и руската лексика, която вече се е адаптирала към фонетичните и граматичните норми на българския говор, напр.: *Коту да та вастанавет на рабута, тр’аба да дунисеш ут сил’савета витяг з протоколу засідання сільської ради.* (записано в село Ореховка, Болградско). Както виждаме в едно изречение се откриват и типична българска особеност (*да-конструкция*), и адаптиран русизъм, и неадаптиран украинизъм, който се произнася в съответствие с правилата на украинската ортоепия (без редукция на неударената фонема *о* и с фрикативно *г*, което не е характерно за диалекта).

Друг тип украински заемки се срещат в речта на младежите, които вече добре владеят украинския езиков стандарт и използват украинизмите (често това са фразеологизми, прецедентни феномени от украински песни) като елементи за експресивност, напр.: *як дурак с писаною торбою ‘като глупак с писана торба’, бачили очі, що обирали ‘очите видяха, какво избраха’* и др. Важно е, че тези езикови единици не се адаптират към фонетиката на говора, което означава, че се възприемат като чужди, напр.: *Гледаў Танци з Зирками и си забрајаў манджата.* ‘Гледах звездите (укр. „Танці з зірками“) и си забравих манджата’.

По-специално за украинско-българската интерференция е писано в статиите „Українські елементи в болгарських говірках півдня України“ (Пейчева / Pejcheva 2014), „Українсько-болгарський взаємовплив у поліетнічному ареалі межиріччя Дунаю та Дністру“ (Новак, Сеник / Novak, Senik 2023).

През последните три десетилетия българската диаспора чувства силна помощ и подкрепа от митрополията. Политиката за подпомагане на българите извън границите на Република България и полаганите усилия за предоставяне на възможност за получаване на висше образование в България, както и откриването на неделни училища за изучаване на български език, са много важни за бесарабските българи. Значителна част от младите хора, възползвали се от възможността да учат в български висши училища, владеят българския книжовен език, но след завръщането си в Украйна те не го ползват. Нашият материал на терен не дава основания да се констатира влияние на книжовния български език върху преселническите диалекти.

Днес българският книжовен език е включен, наред с украинския, във функционалната група на книжовните езици (напр. при посещение на делегации от България или при провеждане на кандидат-студентски кампании), т.е. българският книжовен език става необходим, само ако се предвижда емигриране в България. В тази връзка можем да кажем, че диглосията в този регион е доста условна, ситуативна.

Българският книжовен език не се възприема от бесарабските българи като свой. За осъществяване на официалната комуникация с българските власти от митрополията обикновено се назначават конкретни лица, най-често това са учители по български език в неделните училища, финансирани от Република България. Използването на книжовен език в ежедневната комуникация вместо диалект се възприема като смяна на идентичността, като маркер „родно - чуждо“, в същото време овладяването на българския или украинския стандарт за официална комуникация се възприема като необходим компонент от социалния живот. Говорещите променят кодовете при прехода от официална към всекидневна битова комуникация и обратно. Едно дете може (и това, разбира се, се одобрява и мотивира от родителите) да говори в училище на украински език, в неделното българско училище – на български книжовен език (или както преди е говорело на румънски или руски), но използването на тези стандарти въпреки не се толерира. Този модел на речево поведение в диаспората е необходим за запазване на идентичността, адаптиране към настоящата ситуация и намиране на място в обществения живот, което изисква владеене на официалния език на държавата.

Интересно е, че руският език все още е запазен в писмена форма като ортографска система за неформална всекидневна битова комуникация и свободно се владее от жителите на региона. Тази негова функция е особено ярко изразена при комуникацията в социалните мрежи. Въпреки доста мощния процес на въвеждане на украинския книжовен език чрез образователните институции (училищата днес функционират само с украински език на обучение), нито той, нито българският като книжовни езици са успели да изместят руския от тази му функция.

Изводи

Събраният на терен материал ни позволява да заключим, че днес почти не се наблюдава системно влияние на украинския книжовен език върху българските бесарабски диалекти. Можем само да констатираме употребата на неадаптирани заемки, прецедентни названия, идиоми и канцеларизми. Най-новите заемки са най-често лексеми и изрази от официалноделовия стил, регистрирани главно в речта на учители и държавни служители, както и експресивна и стилистично обогатена лексика с подчертана конотация. Тези езикови единици се използват като средство за игрословици и начин за повишаване експресивността на изказването. Основните източници за обогатяване на корпуса от украинизми в диалекта са телевизията и училището.

Влиянието на българския книжовен език се забелязва в същата посока – основната група думи са канцеларизми, които навлизат в речта на населението в процеса на комуникация с официалните правителствени институции на Република България, особено с Министерство на образованието и науката и Министерството на правосъдието, а втората група са етикетни идиоми и лексика с емоционална конотация.

В официалната устна и писмена комуникация се използва изключително украинският език, обаче в неформалното писмено общуване и във функцията на *lingua franca* преобладава само руският език като писмена форма, който свободно се владее от жителите на региона.

Източници / Sources

- Всеукраїнський перепис населення 2001 р. <<https://2001.ukrcensus.gov.ua/>> [18.01.2024] (Vseukrainskij perepis naseleennya 2001 r. <<https://2001.ukrcensus.gov.ua/>> [18.01.2024].)
- Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>> [18.01.2024] (Zakon Ukraïni „Pro zabezpechennya funktsionuvannya ukrainskoi movi yak derzhavnoi“ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>> [18.01.2024].)

Цитирана литература / References

- Алексова 2016: Алексова, К. *Социолінгвистична перцепція, езикови нагласи и социална идентификация по речта*. София: Парадигма. (Aleksova 2016: Aleksova, K. *Sotsiolingvistichna percepciya, ezikovi naglasi i sotsialna identifikaciya po rechta*. Sofia: Paradigma.)
- Алексова 2023: Алексова, К. *Перцептуална социолінгвистика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Aleksova 2023: Aleksova, K. *Perceptualna sotsiolingvistika*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.)
- Баранник 2014: Баранник, Л. Ф. Украинско-русское лексическое взаимодействие в русских островных говорах Одесской области. – *Слов'янський збірник*, №18, с. 107 – 116. (Barannik 2014: Barannik, L. F. *Ukrainsko-russkoe leksicheskoe vzaimodejstvie v russkih ostrovnyh govoraх Odesskoj oblasti*. – *Slovyanskij zbirnik*, №18, с. 107 – 116.)
- Бояджиев 2008: Бояджиев, Т. Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика. – *Български език*, кн. 2. (Boyadzhiev 2008: Boyadzhiev, T. *Ezиковата situatsia u nas v istoricheski i savremenен plan i evropeyskata ezikova politika*. – *Balgarski ezik*, кн. 2.)
- Виденов 2000: Виденов, М. *Увод в социолінгвистиката*. София: Делфи. (Videnov 2000: Videnov, M. *Uvod v sotsiolingvistikata*. Sofia: Delfi.)
- Коч 2017: Коч, С. В. Трансформации идентификационных стратегий болгар Украины: социально-политические условия и адаптационные практики. – *Политичне життя*, № 4, с. 58 – 70. (Koch 2017: Koch, S. V. *Trasformatsii identifikatsionnyh strategij bolgar Ukrainy: socialno-politicheskie usloviya i adaptatsionnye praktiki*. – *Politichne zhittya*, № 4, с. 58 – 70.)
- Никольский 1976: Никольский, Л. Б. *Синхронная социолінгвистика*. Москва: Наука. (Nikolskij 1976: Nikolskij L. B. *Sinhronnaya sotsiolingvistika*. Moskva: Nauka.)
- Новак, Сенік 2023: Новак О., Сенік Г. Українсько-болгарський взаємовплив у поліетнічному ареалі межи річчя Дунаю та Дністру. – *Записки з українського мовознавства*, № 30. Одеса: Видавець С. Л. Назарчук. (Novak, Senik 2023: Novak O., Senik G. *Ukrainsko-bolgarskij vzaemovpliv u polietnichnomu areali mezhirichchya Dunayu ta Dnistru*. – *Zapiski z ukrainskogo movoznavstva*, № 30. Odesa: Vidavec S. L. Nazarchuk.)
- Пачев 1993: Пачев, А. *Малка енциклопедия по социолінгвистика*. София: Издателство Евразия-Абагар. (Pachev 1993: Pachev, A. *Malka entsiklopediya po sotsiolingvistika*. Sofia: Izdatelstvo Evrazia-Abagar.)

Пейчева 2014: Пейчева, О. М. Українські елементи в болгарських говірках півдня України. – *Слов'янський збірник*, № 18, с. 172 – 180 (Pejcheva 2014: Pejcheva, O. M. Ukrainski elementi v bolgarskih govirkah pivdnua Ukraini. – *Slovyanskij zbirnik*, № 18, s. 172 – 180.)

SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF THE STUDY OF THE BULGARIAN DIALECTS IN BESSARABIA

Abstract. The aim of the present study is to outline several main features of the contemporary linguistic situation in a polyethnic, respectively, multilingual and multicultural region of southern Ukraine – Budzhak, where Bulgarian dialects are preserved, function and continue to develop. The research of the current state of the language of the Bulgarian minority in Bessarabia from a sociolinguistic aspect can show to what level its national identity stays intact and also this study could be helpful in the formation of the language policy by Bulgaria and Ukraine for the Bessarabian Bulgarians. The material allows us to conclude that the systematic influence of the Ukrainian and Bulgarian literary languages on the Bulgarian Bessarabian dialects is almost non-existent today. For official communication Ukrainian is used exclusively, however, in informal written communication and in the function of *lingua franca* only Russian prevails as a written language, which is fluently spoken by the inhabitants of the region.

Keywords: *Bulgarian dialects, language situation, sociolinguistics, Bessarabia*

Olga Novak
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113
Bulgaria

<https://doi.org/10.7546/ConfIBL2024.21>